

JIŘÍ BLAŽEK

TEORIE REGIONÁLNÍHO VÝVOJE: JE NA OBZORU NOVÉ PARADIGMA ČI JDE O POHYB V KRUHU?

J. Blažek: *Regional Development Theories: A Vicious Circle?* – Geografie – Sborník ČGS, 104, 3, pp. 141–160 (1999). – The recent upsurge of interest in regional development issues in the Czech Republic is hindered by a lack of understanding of the recent progress in regional development theories. This article provides a comparative analysis of the main theories. Several basic parameters are identified in each theory by means of which the regional development theories are classified into several groups and briefly discussed.

KEY WORDS: regional development theories – classification – critique.

Autor děkuje za finanční podporu výzkumného záměru „Geografická struktura a vývoj interakcí přírodního prostředí a společnosti“ (CEZ: J13/98:113100007), v rámci kterého byl příspěvek zpracován.

1. Úvod

Problematika regionálního vývoje se poněkud opožděně, ale přece jen začíná dostávat do popředí zájmu politiků i odborníků různých profesí také v České republice. Zatímco v zemích západní Evropy i v některých zemích východní Evropy (zejména v Polsku a Maďarsku) má regionální výzkum i regionální politika velkou tradici, v naší zemi tomu tak i přes aktivitu několika institucí, pracovišť i jednotlivců zatím není. Do určité míry se jedná o přirozený stav, způsobený relativně malou rozlohou České republiky a relativně malými meziregionálními rozdíly na začátku transformačního období i v průběhu prvních několika let transformace. Nemalou roli sehrál pochopitelně i neoliberalními myšlenkami inspirovaný přístup k řízení společnosti dominující v první polovině 90. let, odmítající regionální politiku, jakožto formu intervence státu do ekonomiky.

V současnosti se však aktuálnost studia regionálních problémů a jejich řešení výrazně zvyšuje, a to jak z vnitřních, tak i z vnějších příčin. Z vnitřních příčin, které stimulují zájem o regionální problematiku, uveďme především rychlý až dramatický nárůst nezaměstnanosti (zejména od poloviny roku 1998 do začátku roku 1999) doprovázený velmi výrazným růstem rozdílů v míře nezaměstnanosti mezi regiony. Existuje také nemalá poptávka ze strany různých subjektů regionálního rozvoje (okresní úřady, města a obce, regionální rozvojové agentury apod.) po zpracování strategií lokálního/regionálního rozvoje, které jsou pořizovány buď z důvodu potřeby koordinace rozvoje obce/okresu/regionu, nebo také jako základní podmínka pro získání prostředků z různých zdrojů či fondů.

Z vnějších faktorů podporujících zájem o regionální problematiku se jedná především o ambici vstupu ČR do EU, kde je regionálnímu výzkumu i regio-

nální politice věnována značná a systematická pozornost. Evropská unie proto vyvíjí zřetelný tlak i na vytvoření moderní a efektivní regionální politiky v kandidátských zemích, jejíž součástí je i vytvoření vhodných regionálních struktur a příprava koncepčních programových dokumentů regionální politiky. Na tuto oblast jsou také zaměřeny nemalé zdroje v rámci tzv. předvstupní strukturální pomoci pro kandidátské země.

Základem pro koncepci adekvátní regionální politiky i při přípravě lokálních a regionálních strategií je znalost současných teorií regionálního vývoje. Tyto teorie představují více či méně ucelený systém hodnocení základních faktorů, subjektů a mechanismů regionálního vývoje. Jejich soubor je nejen poměrně četný, ale také koncepčně hybridní, takže i výchozí principy těchto teorií jsou často protikladné. Velmi odlišná jsou pak i doporučení pro oblast regionální politiky (pokud jsou vůbec formulována).

Teorie regionálního vývoje v „moderním“ pojetí jsou vytvářeny již desítky let a prošly několika vývojovými fázemi. V 80. a 90. letech se objevilo několik nových koncepcí a teorií regionálního vývoje, například teorie výrobního okruhu (např. Becattini 1978, Brusco 1982), teorie flexibilní specializace (např. Piore, Sabel 1984, Scott 1988), teorie učících se regionů (Lundvall 1992, Saxenian 1991 apod.), jež iniciovaly vznik poměrně intenzivní (a často velmi ostře) mezioborové diskuze o základních teoretických, epistemologických a metodologických otázkách regionálního výzkumu. Jedním z nejvýznamnějších směrů této diskuze byla na přelomu 80. a 90. let tzv. „locality debate“, rozpoutaná velkým britským výzkumným projektem „*Changing Urban and Regional System*“ vedený P. Cookem (1989b). Protagonisté debaty, která rychle překročila hranice Velké Británie, vedli spor o otázku, do jaké míry mohou obyvatelé a další lokální/regionální subjekty ovlivnit vývoj své lokality. Podstatným bodem sporu (kromě samotného konceptu „lokalita“) se stala otázka vztahu mezi strukturou a subjektem¹⁾. Celá diskuze, jejíž součástí se „locality debate“ stala, vyústila v novou vlnu zájmu o filozofii a metodologii poznání v oblasti regionálního výzkumu, potlačení empirizmu a vedla i k přesnějšímu vymezení a sebeidentifikaci jednotlivých škol.

Cílem tohoto článku je pokus o zachycení proměn, kterým při vytváření teorií regionálního vývoje prošlo pojetí regionálního rozvoje, hlavních subjektů a mechanismů regionálního rozvoje, dále klasifikace teoretických přístupů a jejich diskuse, resp. kritika.

2. Klasifikace teorií regionálního vývoje

Teorie regionálního vývoje lze klasifikovat mnoha způsoby v závislosti na přijetí různých kritérií, tradičně však bývají děleny do dvou velkých skupin (viz např. Armstrong, Taylor 1985, Chisholm 1990). Do první skupiny jsou za-

¹⁾ Pracem zpracovaných v rámci „locality studies“ kritika vytýkala zejména údajný empirismus a návrat k idiografické geografii (např. Smith 1987). Někteří levicově orientovaní autoři (např. Harvey, cit. v Massey 1991) dokonce odmítali, resp. zpochybňovali samotný smysl detailního studia vybraných lokalit, protože byli přesvědčeni, že studium úspěšných lokalit a jejich srovnání s neúspěšnými lokalitami zastírá zásadní strukturální charakteristiky současné společnosti (především existenci tříd). Naopak zastánci studia lokalit (např. Cooke 1989a, b) tento názor odmítli, jakožto strukturalistický determinismus, který neponechává žádný významnější prostor subjektům a trvali na tom, že lokální iniciativou lze vývoj ovlivnit. Výnikající analýzu obecných otázek *locality debate* vypracoval Sayer (1991).

řazovány teorie regionální rovnováhy (tzv. konvergenční teorie) tvrdící, že přirozenou základní tendencí regionálního vývoje je vyrovnávání rozdílů mezi regiony. Druhou skupinu pak tvoří teorie regionální nerovnováhy (tzv. divergenční teorie), jejichž zastánci jsou přesvědčeni, že v průběhu vývoje dochází spíše k dalšímu zvětšování meziregionálních rozdílů. Základní rozdíl mezi oběma skupinami spočívá v tom, zda jejich autoři přikládají větší význam mechanismům a procesům vedoucím k nivelizaci nebo naopak, zda za silnější považují procesy a mechanismy diferenační (kumulativní, selektivní, koncentrační apod.). Většina zastánců obou základních teoretických směrů samozřejmě přiznává i existenci opačných procesů, tedy např. zastánci teorií nerovnoměrného vývoje počítají s působením vyrovnávacích mechanismů, jejich působení však považují za dočasné, náhodné nebo za slabší.

Typickým příkladem je např. Myrdalova, resp. Hirschmanova teorie kumulativních příčin, kde autoři rozlišují převažující negativní tzv. „polarizační“, resp. „back-wash“ efekty působení vyspělejších regionů na méně vyspělé regiony, ale popisují i pozitivní působení („spread“, resp. „trickle-down“ efekty). Jiné teorie zase předpokládají v prvních fázích vývoje regionálního systému existenci velkých meziregionálních rozdílů, které jsou v dalším vývoji postupně zmenšovány (např. J. Friedmann 1972). Hamplova teorie hierarchie reality zase zdůrazňuje vytváření stále nových a nových nositelů diferenciace, zatímco u vývojově nižších jevů dochází prostřednictvím difúzních procesů k postupnému poklesu meziregionálních rozdílů (Hampl 1998). Existují také „epizodické“ teorie regionálního vývoje, které jsou založeny na přesvědčení o víceméně pravidelném střídání (relativní) prosperity a úpadku v jednotlivých regionech. Dělení teorií na konvergenční a divergenční je dále zproblematicizováno nejednoznačnou definicí a velmi odlišným chápáním časového horizontu, ve kterém by mělo ke konvergenci či divergenci docházet. Konvergenční teorie pracují v zásadě s daleko delšími horizonty než teorie divergenční.

Jiné dělení teorií regionálního vývoje nabízí Markusen (1985), a to na základě jejich epistemologie na induktivní a deduktivní a na teorie zdůrazňující cíl stranu poptávky versus stranu nabídky.

Přestože je dělení regionálních teorií na teorie konvergenční a divergenční velmi hrubé (a níže bude nastíněna citlivější typologie) je třeba přiznat, že je do jisté míry dělením základním. Přitom názor na otázku, zda je základní tendencí regionálního vývoje tendence k rovnováze či naopak k nerovnováze, prošel v průběhu 20. století nemalými proměnami, a to i v návaznosti na daleko širší a obecnější diskuse o roli státu a státních intervencí v ekonomice a ve společnosti vůbec. Na názoru na tyto principiální otázky závisela i koncepce regionální politiky v jednotlivých obdobích. Schéma vývoje názorů na roli státu v ekonomice a ve společnosti a hlavní implikace pro teorie regionálního vývoje i pro koncepci regionální politiky je uvedeno spolu s přibližným časovým vymezením v tabulce 1 (k vývojovým etapám regionální politiky blíže viz Prestwich a kol. 1990, Blažek 1993 nebo Blažek 1996).

V dalším textu již bude pozornost soustředěna na vývoj teorií regionálního rozvoje. Je třeba předeslat, že níže prezentovaný přehled teorií není (a vzhledem k jejich různým modifikacím a interpretacím ani nemůže být) úplný, přesto obsahuje všechny základní a nejčastěji používané či diskutované teorie regionálního vývoje. V případě některých teorií se nejedná prvotně o teorie regionálního vývoje, ale o regionální „verze“ obecnějších teorií. Těmito obecnějšími teoriemi jsou často například teorie rozvoje zabývající se problematikou rozvoje a zaostávání z celosvětového hlediska, tedy na úrovni o řád či dokon-

Tab. 1. Hlavní vývojové etapy regionální politiky

Obecný přístup	Převažující teorie regionálního vývoje	Regionální politika
neoklasický (1920–1940)	teorie reg. rovnováhy (zejm. tzv. neoklasické modely)	základní idea – „dělníci za prací“, hlavní nástroje nástroje zvyšující mobilitu pracovních sil
keynesiánský (1950–1975)	teorie reg. nerovnováhy (např. teorie kumulativních příčin, teorie pólů růstu)	„práce za dělníky“, nástroje podporující příliv investic ze soukromého i veřejného sektoru do problémových regionů (investiční dotace, relokační institucí)
neomarxistický (1970–1985)	teorie reg. nerovnováhy (např. teorie prostorových dělb práce)	návrhy na opatření neomarxisté neformulovali (v soc. zemích byla reg. politika velmi účinná, ale za cenu ztráty vnější konkurenceschopnosti)
neoliberální (1975–)	teorie reg. nerovnováhy (např. <i>path dependence</i> , nová teorie růstu)	„podpora lokální iniciativy“, podpora malých a středních firem, decentralizace kompetencí, deregulační opatření
neoinstitucionální (1980–)	teorie reg. nerovnováhy (např. teorie průmyslového okresu, teorie učících se regionů)	„spolupráce a inovace“, podpora malých a středních firem, šíření inovací, <i>networking</i> , gradualistická proměna místních institucí, založená na učení

ce o několik řádů vyšší. U každé teorie bude stručně uveden hlavní autor/autor, období, kdy teorie vznikla, co je jejím jádrem, v čem je spatřována příčina regionálních rozdílů, jaké jsou hlavní mechanismy, které snižují či zvyšují regionální rozdíly, jaké subjekty regionálního vývoje jsou považovány za nejvýznamnější a jaké jsou implikace teorie pro regionální politiku. Přehledné tabelární zpracování vyžaduje nezbytně značnou dávku zjednodušení a u čtenářů předpokládá alespoň rámcovou znalost prezentovaných teorií. Hlavní smysl přehledu není tedy didaktický, ale komparativní, se snahou o zobecnění. Zároveň je základem pro kritické posouzení hlavních vývojových trendů teorií regionálního vývoje.

3. Diskuse a kritika

Z níže uvedeného přehledu zřetelně vyplývá, že existuje výrazný rozdíl v počtu teorií náležejících do obou základních skupin, neboť teorií nerovnoměrného regionálního vývoje je podstatně více než teorií rovnoměrného regionálního vývoje. Z této skutečnosti lze vyvodit několik závěrů. Jednak, že většina vědců za základní tendenci regionálního vývoje považuje tendenci k nerovnováze, jednak (a to je daleko podstatnější), že velký počet odlišných teorií znamená, že neexistuje obecná shoda na příčinách nerovnoměrného vývoje ani na formách případných intervencí ve směru zmírnění jeho důsledků. Pokusme se nyní teorie utřídít právě podle toho, v čem jednotlivé teorie spatřují příčiny nerovnoměrného (ev. rovnoměrného) vývoje, jaké jsou hlavní mechanismy způsobující základní vývojovou tendenci a jaké subjekty jsou považovány za klíčové. Podle těchto kritérií lze teorie regionálního vývoje rozdělit

Tab. 2. Neoklasické modely regionálního růstu

Autor/autoři	Název teorie	Jádro teorie	Základní tendence regionálního vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	Hlavní subjekty	Implikace pro regionální politiku
G. H. Borts, J. L. Stein ²⁾ (1964)	neoklasické jedno- a dvou-sektorové modely růstu	růst závisí dlouhodobě na množství kapitálu a pracovní síly a na technickém pokroku, krátkodobě pak tempo růstu závisí na vzdálenosti od stavu rovnováhy	konvergence	rozdílná vybavenost regionů výrobními faktory	klesající výnosy kapitálu i práce, mobilita pracovních sil a kapitálu, kongesce a vysoké náklady v centrálních regionech	racionálně jednající jednotlivci (<i>homo economicus</i> a kapitál)	automatická tendence k vyrovnávání reg. rozdílů, reg. politika má jen posílit vyrovnávací mechanismy, např. zvýšit mobilitu prac. sil

²⁾ Za klasickou práci v rámci neoklasických přístupů, lze považovat práci Richardsona (1978).

Tab. 3. Teorie „jádro–periferie“

Autor/autorů	Název teorie	Jádro teorie	Základní tendence regionálního vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	Hlavní subjekty	Implikace pro regionální politiku
G. Myrdal (1957)	teorie kumulativních příčin	jakmile z jakýchkoli důvodů vznikne rozdíl mezi regiony, další vývoj bude rozdíly umocňovat	divergence	fyzickogeografické, historické	externí úspory, aglomerační výhody, konkurence, meziregionální rozdíly v produktivitě práce jsou větší než rozdíly ve mzdách (silnější <i>back-wash</i> vs. slabší <i>spread</i>)	firmy, stát	integrovány rozvojový plán, celospolečensky prospěšné investice, které umožní dosáhnout vnějších úspor dalším subjektům; zdroje získat odložení spotřeby a přetuním zdroje na investice
A. Hirschman (1958)	teorie nerovnoměrného vývoje	rozdíly jsou základní a nezbytnou podmínkou růstu	divergence	vlastnost reality, psychociální přečnění aglomeračních výhod	konkurence, selektivní migrace, mobilita kapitálu, „filtrování“ reality (=zkreslené mentální mapy regionálních příležitostí)	firmy, lidé	nezbytné nejprve posílit jádro, pak pomocí periferii daňovými úlevami a úpravami monetární politiky
F. Perroux (1950), J. Boudeville (1966)	teorie polů růstu / teorie center růstu a růstových os	některá odvětví rostou rychleji a jsou významnější než jiná	divergence	rozdíly v ekonomické struktuře	meziodvětvové vazby, reg. multiplikátor, vnitřní a vnější aglomerační úspory	firmy	růstu dosáhnout implantací hnacích odvětví
D. North (1955)	teorie exportní základny	rozdílování základních (exportních) a doplňkových (obslužných) odvětví	divergence	poplávka po zboží produktovatelném v regionu	vnější impulz, export, vnější úspory, aglomerační výhody, technologický pokrok	firmy	posílení exportních odvětví v regionu
J. Friedmann (1966)	obecná teorie polarizovaného vývoje (teorie jádro–periferie)	nerovnoměrné rozdělení moci a bohatství v ekonomice a ve společnosti, motorem změn jsou proměny vztahů autority a podřízenosti	divergence v dalších fázích konvergence	míra autonomie regionů a schopnost tvorby inovací	1. efekt dominance, 2. informační efekt, 3. psychologický efekt, 4. modernizační efekt, 5. efekt vazeb, 6. výrobní efekt	lidé, firmy	decentralizace, posilování městských regionů na periferiích
R. Vernon (1966), resp. A. R. Markusen (1985)	teorie výrobních cyklů, resp. teorie ziskových cyklů	přesuny výroby mezi regiony podle fáze zralosti výrobku, resp. prosperita regionů závisí na rozmištění oligopolů dosahujících superzisků	divergence	každý region má jinou konkurenční výhodu, která předurčuje v jaké fázi životního cyklu výrobku je výhodné jej v regionu vyrábět	standardizace výrobního postupu, rostoucí cenová konkurence, resp. změny v potřebě koncentrace výroby, difúze inovací a změny ve vztazích kapitálu a práce	firmy, oligopoly	nové mechanismy průmyslové politiky, kdy budou společenské náklady integrální součástí procesu rozhodování o postavení či uzavření závodu

do několika málo skupin. U každé skupiny teorií je připojena stručná charakteristika a uvedena základní kritika.

První skupinu tvoří neoklasické modely (tab. 2), kterým je společné přesvědčení o automatické tendenci vyrovnávání meziregionálních rozdílů, byť sami autoři a zastánci těchto teorií přiznávají, že proces vyrovnávání je poměrně pomalý asi 1 – 2 % ročně, zmenšení rozdílů na polovinu by tedy za splnění předpokladů těchto modelů trvalo 35 až 70 let (Sala i Martin, 1996). Neoklasické modely vycházejí z mnoha nepravdivých a skutečnost silně zjednodušujících předpokladů neoklasické teorie (existence dokonalé informovanosti a dokonalé konkurence, neuvažování úspor z rozsahu, pokládání produkčních faktorů za homogenní apod.). Neoklasické modely růstu zdůrazňují význam faktorů na straně nabídky (růst kapitálu, přírůstek pracovních sil a později i technologických změn) a zanedbávají význam faktorů na straně poptávky.

Přestože v 90. letech došlo v souvislosti se zvýšenou oblibou neoliberalních přístupů k znovuoživení zájmu o neoklasické modely růstu (Barro, Sala i Martin 1995, Sala i Martin 1996 viz níže teorie „nové ekonomické geografie“) lze říci, že neoklasické modely jsou zpravidla považovány za překonané. Nicméně některé prvky neoklasických teorií růstu byly využity při konstrukci teorií regionálního vývoje jiných směrů (z neoklasických teorií růstu byly např. převzaty principy fungování některých nivelizačních mechanismů). Pokud jde o názor autorů neoklasických teorií na základní tendenci regionálního vývoje směrem ke stavu rovnováhy, je třeba říci, že dnes není tato otázka již tak aktuální jako dříve, neboť hlavním problémem je snaha po vysvětlení příčin a mechanismů regionálního vývoje a možnosti jeho ovlivňování. Mnoho teorií navíc předpokládá střídání období konvergence a období divergence. Explicitní je to např. u regulační teorie, ale i u většiny teorií jádro–periferie. Přesto je možné, že z velmi dlouhodobého hlediska ke zmenšování rozdílů mezi regiony dochází v zásadě v souladu s neoklasickou představou návratu, resp. pohybu ke stavu „přirozené rovnováhy“, charakterizovaného plným využitím zdrojů (viz níže v rámci teorií „nové ekonomické geografie“). Záleží ovšem i na rádivostní úrovni, na které vývoj meziregionálních rozdílů sledujeme. Např. podle Martina (1998) dochází ve vyspělých zemích k poklesu rozdílů mezi regiony, ale současně dochází ke zvětšování rozdílů na úrovni mikroregionální, resp. lokální.

Velkou slabinou této skupiny modelů je velmi úzké až mechanistické chápání role subjektů v regionálním rozvoji, kteří jsou konceptualizováni jen jako pasivně a automaticky, tj. racionálně, resp. „nutně“ reagující na změny situace na trhu a přeceňování konceptu ekvilibria.

Protipólem první skupiny jsou teorie jádro–periferie (tab. 3), jejímiž hlavními teoretiky jsou G. Myrdal, A. Hirschman, J. Friedmann, D. North, F. Perroux. Teorie jádro–periferie představují relativně homogenní skupinu, mezi jednotlivými teoriemi však samozřejmě existují rozdíly. Rozdílný náhled mají jednotliví autoři paradoxně i na vzájemný poměr pozitivních a negativních vlivů vyspělých regionů na méně vyspělé, ačkoli právě přesvědčení o dominanci negativních efektů nad pozitivními všechny tyto teorie spojuje. Tak např. Hirschman je optimističtější, pokud jde o sílu vyrovnávacích mechanismů než Myrdal nebo Friedmann, Hirschmanovo vysvětlení jeho „optimizmu“, co se týče perspektiv rozvoje zaostalých regionů je však nepřesvědčivé a je spíše motivováno snahou nepřispívat ještě více k šíření pesimismu v zaostalých oblastech.

Výrazným pozitivem této skupiny teorií je především pokus o identifikaci a klasifikaci diferenciačních i nivelizačních mechanismů na meziregionální

úrovni (v případě Perrouxovy, resp. Boudevillovy teorie pólů růstu i mechanismů na vnitroregionální úrovni). Cenná je také Myrdalova definice kumulativních mechanismů. Princip kumulativních mechanismů vysvětluje nikoli jako situaci, kdy mnoho faktorů působí stejným směrem, ale jako situaci, kdy změna jednoho faktoru způsobí i změnu orientace dalších faktorů tak, že tyto sekundární změny posilují prvotní změnu. Jinými slovy „když se po nějakém šoku celý systém uvede do pohybu, změny jednotlivých faktorů působí ve stejném směru“ (Myrdal, 1957, s. 17, vlastní překlad, důraz v originále).

Teorií jádro–periferie lze vytknout především poměrně hrubé a do jisté míry účelové dělení regionů na prosperující jádra a zaostávající periferie (ve skutečnosti se v podstatě jedná o kontinuum od nejmypělejších regionů k nejméně vyspělým), v některých případech vágní definování pojmů, např. hnačích odvětví a abstrahování od rozdílů uvnitř obou typů regionů, ačkoli lze uvnitř jader i periferií pozorovat nemalé sociální rozdíly, stejně jako existenci úspěšných i neúspěšných subjektů. Teorie jádro–periferie také neřeší otázku úpadku bývalých jader a naopak vzniku jader nových. V této souvislosti stačí přitom poukázat na dnešní staré průmyslové oblasti, které byly v době své „slávy“ typickými jádry, zatímco dnes se tyto regiony potýkají se závažnými problémy, často přímo souvisejícími s bývalou fází prosperity.

Odlíšné, ale přesto právě této skupině relativně nejbližší, jsou teorie výrobních, resp. ziskových cyklů. Teorie výrobních cyklů vysvětluje přesuny výroby mezi regiony různých typů (např. jádra, periferie) v závislosti na fázi zralosti výrobku. Přesuny výroby jsou motivované rozdílnými komparativními výhodami jednotlivých regionů, které jsou důležité v jednotlivých fázích zralosti výrobku. Kritika teorie výrobních cyklů jí vytýká především silný determinismus, podcenění vlivu meziodvětvových vazeb i samotný koncept výrobního cyklu, který má v realitě jen omezenou platnost. Z teorie výrobních cyklů bezprostředně vychází teorie ziskových cyklů, která již není založena na analýze fáze zralosti výrobku a objemu výroby, ale tvrdí, že prosperita regionu závisí na strategiích korporací usilujících o dosažení „superzisků“. Strategie korporací se v jednotlivých fázích ziskových cyklů liší, přičemž značnou roli sehrává možnost oligopolizace. Tato teorie tedy na rozdíl od marxistických teorií považuje za klíčovou roli subjektu, nikoli struktury a je také výrazně podepřena empiricky. Teorii někteří autoři (např. Soja 1987) považují za redukcionistickou a za krok zpět od teorií vycházejících ze vzájemné podmíněnosti sociálních procesů a prostorových forem, neboť je příliš jednostranně založena na studiu chování oligopolů a opomíjí roli dalších významných subjektů a mechanismů.

Neo- (post-) marxistické teorie regionálního vývoje (tab. 4) představují další výraznou skupinu. Za hlavní představitele této skupiny teorií je možno považovat autory jako je D. Massey, D. Harvey, A. Emmanuel, S. Holland a N. Smith. Některé společné prvky s těmito teoriemi sdílí i regulační teorie, kterou však její autoři koncipují jako alternativu k marxistickým teoriím. Marxistickým teoriím je společný hluboký analytický záběr a snaha o proniknutí pod povrchní jevovou stránku problémů k hlubším podmiňujícím strukturám. Za hlubší struktury, které jsou skutečnou příčinou nerovnoměrného vývoje, jsou pak považovány nerovné vztahy při výrobě, případně v postavení na trhu při směně (monopoly, oligopoly). Společné marxistickým teoriím regionálního vývoje je i skutečnost, že se jedná zpravidla o „velké“, resp. deduktivní teorie, tedy teorie, jež vycházejí z analýzy kapitalizmu na obecné úrovni a mikroúrovni se věnují (pokud vůbec) až následně.

Typické pro marxistické teorie regionálního vývoje je odmítání přírodní a „přirozené“ podmíněnosti nerovnoměrného vývoje, případně bagatelizace

Tab. 4. Neo- (post-) marxistické teorie regionálního vývoje

Autor/autoři	Název teorie	Jádro teorie	Základní tendence regionálního vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanizmy způsobující konvergenci/divergenci	Hlavní subjekty	Implikace pro regionální politiku
D. Harvey (1982)	„třetí úroveň“ teorie krize	střídání nadakumulace a znehodnocení kapitálu v místě a čase, rozpor mezi mobilním a nemobilním kapitálem (část kapitálu musí být nemobilní, aby byla umožněna vysoká mobilita ostatního kapitálu, např. infrastruktura)	divergence	konflikt či konkurence lokálních/teritoriálních aliancí v obráncích znehodnocení nemobilního kapitálu v daném místě	technologický vývoj, investice do nemobilní infrastruktury s výžadujícími koncentrací, dále hledání relativní nadhodnoty a inercie v chování teritoriálních aliancí	lokální/teritoriální aliance (lokální aliance vlastníků pozemků, developerů, stavebníků, místní správy a hypotečních bank, příp. i privilegované pracovní sly, aliance mohou vzniknout na jakékoli řádovostní úrovni)	naprostá změna vztahů při výrobě, odstranění kapitalizmu
N. Smith (1984)	teorie nerovnoměrného vývoje (see-saw)	nerovnoměrný vývoj je způsoben nerovnými společenskými vztahy	divergence	děla práce ve společnosti, děla kapitálu mezi jednotlivými způsoby akumulace, např. mezi výrobních prostředků a spotřebního zboží	různé mechanismy na různých úrovních, na úrovni měst se jedná o pozemkovou rentu, na úrovni země o dělu práce, na globální úrovni o různé způsoby určování hodnoty práce, další diferenciální mechanismy: centralizace a koncentrace kapitálu, rozdíly ve mzdách a v kvalifikaci, finanční kapitál může působit konvergenční i divergenční k nivalizaci na globální úrovni vede hlavně tendence k vyrovnávání podmínek výroby a cirkulace kapitálu	kapitál	dělnické hnutí

Tab. 4 – pokračování

Autor/autoři	Název teorie	Jádro teorie	Základní tendence regionálního vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	Hlavní subjekty	Implikace pro regionální politiku
D. Massey (1984)	teorie prostorových děleb práce	třídní a sociální vztahy při výrobě	divergence	nerovné postavení pracujících vůči kapitalistům, systematické využívání rozdílů mezi regiony velkými firmami k maximalizaci zisku	dělba zisku, akumulace kapitálu, nerovné rozdělení ekonomické a politické moci mezi regiony, <i>de-skilling</i>	kapitalisté, velké firmy, pracující, vláda	radikální decentralizace, změna společensko-ekonomického systému
S. Holland (1976)	teorie mezeconomiky	neplatí předpoklady neoklas. teorie o dokonalé konkurenci, neboť stále větší roli v ekonomice hrají velké firmy v oligopolním postavení	divergence	nerovné rozdělení moci ve společnosti/oligopolní pozice velkých firem na trhu	lobování u vlády, <i>transfer-pricing</i> , využívání levnějších pracovních sil v rozvojových zemích, rozdíly mezi mobilitou pracovních sil a kapitálu	velké firmy	posílení regulační role státu, role odborů, posílení veřejného sektoru, investice veřejného i soukromého sektoru do zaostalých regionů
A. Emmanuel (1972)	teorie nerovné výměny	ceny zboží jsou určeny vyšší mezd nikoli naopak	divergence	monopolní postavení dělníků ve vyspělých zemích vůči dělníkům v rozvojových zemích	nerovné podmínky mezinárodního obchodu	firmy, státy	omezení obchodu s vyspělými zeměmi, zavedení celosvětové daně z příjmu

rozdílů v před-kapitalistických společnostech. Dalším společným rysem marxistických teorií je pesimistické až fatalistické vidění světového vývoje ke globální krizi či globální válce. Mezi jednotlivými teoriemi lze nicméně pozorovat některé zásadní rozpory. Např. Smith (1984) považuje mechanismus nerovné výměny za důsledek nerovnoměrného vývoje, zatímco Emmanuel (1972) za jeho příčinu.

Meziregionální rozdíly neomarxisté považují za pouhý prostorový odraz strukturálních a sociálních nerovností v kapitalistickém systému. Typickým rysem neomarxistických teorií regionálního vývoje je pokládání zaostávání za proces, kdy dochází k transferu nadhodnoty z periferie do centra. Pro perspektivy vývoje regionů a států je tedy rozhodující jejich postavení ve světové ekonomice. O možnostech podstatného snížení meziregionálních rozdílů pomocí regionální politiky jsou neomarxisté většinou skeptičtí, protože se „léčí“ jen příznaky a nikoliv podstata problému. Neomarxistické teorie přeceňují roli třídních antagonizmů a společenských struktur ve sféře ekonomiky na úkor role jednotlivých tržních subjektů a individuální aktivity a také obecnějších tendencí ke kooperativnosti a solidaritě.

Za čtvrtou skupinu je možno považovat modely „nové ekonomické geografie“ (tab. 5), jako je nová teorie endogenního růstu, nová teorie obchodu, nová teorie růstu a „*path dependence*“ (teorie závislosti na zvolené cestě). Zastáncům tohoto směru (P. Krugman, M. Porter, R. Barro, W. B. Arthur) jsou často blízké neoliberalní přístupy a pokračují víceméně v neoklasické tradici modelování, s tím však, že opustili neoklasický postulát o klesajících výnosech. Pod slibnými názvy teorií/modelů „nové ekonomické geografie“ se tak často skrývají pokusy o matematické modely externích úspor, aglomeračních výhod, rostoucích výnosů v duchu do značné míry abstraktních lokalizačních teorií.

Vynikající kritiku „nové ekonomické geografie“ obsahuje několik prací Rona Martina (např. Martin 1997, 1998). Autoři modelů „nové ekonomické geografie“ jsou přesvědčeni, že současný matematický aparát již umožňuje podchytit i složité nelineární a k disekvilibriu směřující tendence regionálního vývoje do exaktních matematických modelů. Modely jsou však omezeny jen na sféry, které lze kvantifikovat, ostatní sféry jsou pak považovány za nepodstatné. Nezabývají se tedy například rolí lokálních institucí, státních výdajů, přílivem a odlivem zahraničních investic, regulačním rámcem, ani sociálním, institucionálním, kulturním a politickým „zakořeněním/zahnížděním“ (*embeddedness*) jednotlivých regionů apod. Přitom význam těchto faktorů a subjektů regionálního vývoje je často větší než např. role exaktně modelovaných externích úspor. Výsledkem jsou formálně dokonalé, ale nerealistické, hrubě zjednodušující a pro praxi nepoužitelné modely, jejichž nedostatkem není matematická „nezralost“, ale výchozí parciálnost, resp. jejich jednostranné filozofické a epistemologické základy.

Také chápání historie v teorii *path dependence*, je velmi úzké. *Path dependence* je odvozena od teorie QWERTY, popisující suboptimální celospolečenské důsledky při decentralizovaném výběru technologií (název je odvozen od dávno překonané, ale stále používané klávesnice, začínající posloupností kláves QWERTY, blíže viz David 1985). Teorie *path dependence* představuje spíše popis historických událostí, nikoli analýzu historického kontextu a procesu společenského vývoje a její aplikace na problematiku regionálního vývoje působí mechanisticky. Martin také kritizuje představitele „nové ekonomické geografie“ za malou originalnost myšlenek a hledání nových názvů pro obecně známé koncepty, jako je např. pojem *lock-in* (uzamčení) místo tradičně používaného pojmu inercie.

Tab. 5. Teorie „nové ekonomické geografie“

Autor/autoři	Název teorie	Jádro teorie	Základní tendence regionálního vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	Hlavní subjekty	Implikace pro regionální politiku
P. A. David (1986), resp. W. B. Arthur (1988)	QWERTY, resp. „path dependence“	decentralizované rozhodování může vést k suboptimálnímu řešení, např. při výběru technologií, rostoucí výnosy vedou k nestabilitě místo k ekvilibriu	divergence	náhoda, přírodní podmínky, silný subjekt, historická událost	úspory z rozsahu, aglomerační výhody, nekonečná konkurence, „lock-in“ (inertie), síťový efekt (kompatibilita s dalšími subjekty)	instituce, lidé	k růstu může dojít kdekoli, stačí jej iniciovat
P. Romer (1986), resp. S. Rebelo (1991)	(nová) teorie endogenního růstu	Cobb-Douglasova produkční funkce je modifikována na rostoucí výnosy z rozsahu a rozšířena např. o ukazatel lidského kapitálu, znalosti jsou považovány za základní druh kapitálu	konvergence	rozdíly ve vybavení regionů lidskými zdroji (včetně kvality sociálních interakcí) a technologiemi	rostoucí výnosy z kapitálu (včetně lidského kapitálu, resp. akumulace znalostí), externí úspory (především v oblasti šíření znalostí) a naopak klesající výnosy z investic do nových znalostí; transfer znalostí a technologického pokroku	soukromé subjekty, vláda	státní zásahy mají vliv na to, kterého z několika možných stavů rovnováhy bude dosaženo
P. Krugman (1991), M. Porter (1990)	nová teorie obchodu	ekonomický vývoj je vývojem od náhodnosti k řádu, (=přirozená tendence ekonomiky k samoorganizaci)	divergence	náhoda, přirozená výhoda	rostoucí výnosy z rozsahu, nedokonalá konkurence, výhodná poloha, externí úspory, aglomerační výhody (sdílení tržní práce, šíření technologií, rozsáhlý trh poplávka i nabídka), klesající dopravní náklady, význam pozitivních očekávání	firmy, lidé	regionální politika má podporovat specializaci, zvyšování statusu závodů (upgrading) a meziregionální obchod, decentralizace hospodářské politiky, dočasná ochrana na rozvíjejících se ekonomik umožňující dosáhnout úspor z rozsahu a externích úspor
R. Barro, X. Sala i Martin (1995)	nová teorie růstu	neoklasický základ, každá ekonomika (region) má jiný stav rovnováhy	konvergence	odlišné technologické a behaviorální parametry regionů způsobují, že každý region má jinou úroveň stavu rovnováhy	institucionální a právní systém, podobné kulturní i behaviorální vzorce obyvatel, mobilita kapitálu, pracovních sil a šíření technologií, náhla zvýšení rozdílů způsobena externími šoky	technologie, instituce, lidé	aktivita mezinárodních institucí podporujících rozvojové země

Pokud jde o základní tendenci regionálního vývoje, zde se názor jednotlivých teorií poněkud liší. Nejvíce se otázkou konvergence vs. divergence zabývá především nová teorie růstu (Barro, Sala i Martin 1995, Sala i Martin 1996). Autoři rozlišují několik různých typů konvergence³⁾. Zásadní je však jejich definice tzv. podmíněné beta-konvergence, která vychází z toho, že každý region a stát má jiný stav rovnováhy, ke kterému směřuje, a to v závislosti na rozdílech v technologiích a v behaviorálních charakteristikách. K podmíněné beta-konvergenci dochází tehdy, vykazuje-li tempo růstu (regionální) ekonomiky pozitivní korelaci se vzdáleností od stavu rovnováhy. Z tohoto důvodu autoři této teorie předpokládají, že vzhledem k větší podobnosti sociálních, institucionálních, strukturálních a technologických parametrů v rámci jednotlivých zemí než na mezinárodní úrovni se tendence ke konvergenci prosazuje více na meziregionální než na mezinárodní úrovni. Je však otázkou, zda hlavní příčinou podmíněné beta-konvergence mezi regiony není především integrující fiskální politika států.

Modely „nové ekonomické geografie“ ve shodě s neoliberalními přístupy zdůrazňují význam iniciativy jednotlivců, tedy subjektivních faktorů, pro vývoj regionů. Naopak odmítají deterministické (např. strukturalistické) přístupy. Rezervovaně se zastánci neoliberalních směrů staví i ke snahám o násilné snižování meziregionálních rozdílů (nivelezací) ze strany států a jsou přesvědčeni o potřebě co nejvíce omezit státní intervence. Na rozdíl od neoklasické teorie nepovažují tyto teorie stranu nabídky za bezproblémovou a automaticky se přizpůsobující poptávce a případné státní intervence ve formě regionální politiky se snaží směřovat právě na stimulaci výroby a specializaci na úrovni malých a středně velkých firem (např. Porter 1996).

Konečně zvláštní skupinu tvoří několik vzájemně velmi blízkých teorií (tab. 6), jako je teorie výrobního okrsku, teorie flexibilní specializace, resp. flexibilní akumulace a teorie učících se regionů. Podobnost základních prvků některých těchto teorií je tak velká, že je někteří autoři ani všechny navzájem nerozlišují. Tak například výrobní okrsek je často považován za prostorový výraz teorie flexibilní specializace. Jiní autoři spatřují rozdíl v tom, že zatímco teorie flexibilní specializace/akumulace je úzce spojována s post-fordizmem v pojetí regulační teorie (viz níže), jakožto forma lokální regulace, původní Bruscova práce o výrobních okrscích (Brusco 1982) vazbu na regulační teorii nevykazuje a byla koncipována jako samostatná teorie. Oběma teoriím je společný především concept flexibility. Za klíčové faktory regionálního rozvoje jsou v obou případech považovány kvalitní sociální, kulturní a institucionální struktury a nehierarchický systém organizace spolupráce malých firem a *networking* (sítě intenzivních mezilidských kontaktů založených na důvěře, které koordinují spolupráci). Úspěchu je dosahováno pomocí úspor z rozsahu i ze specializace, pokročilou dělbu práce mezi firmami, sdílením informací, malosériovou výrobou založenou na neustálých inovacích, eliminací rigidního dělení na manuálně pracující a manažery, existenci podpůrných institucí (místní správa, lokální banky, exportní agentury apod.) a sdílením stejných hodnot a cílů.

Kritika těchto teorií je založena především na přílišné idealizaci empiricky málo podložených skutečností (např. Amin 1989) nebo na vnitřní teoretické

³⁾ Za první typ konvergence je považována situace, kdy zaostalejší regiony rostou rychleji než regiony vyspělejší (tzv. absolutní beta-konvergence). Druhým typem konvergence je pak situace, kdy dochází k poklesu variability (např. v úrovni HDP) mezi regiony (tzv. delta-konvergence).

Tab. 6. Teorie vysvětlující vývoj v období post-fordizmu

Autor/autori	Název teorie	Jádro teorie	Základní tendence regionálního vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	Hlavní subjekty	Implikace pro regionální politiku
Lipietz (1982), Aglieta (1979), Boyer (1990)	regulační teorie	střídání dlouhých období stability zapřičiněné změnou způsobů sociální akumulace a ekonomické přechod od fordizmu k post-fordizmu	střídání konvergence a divergence	rozdílné formy sociální regulace, rozdílné vztahy při výrobě a politický a institucionální kontext	regulační mechanismy: 1. monetární (peněžní) systém a peněžní mechanismy (daňový systém, principy fungování bankovního systému apod.); 2. mechanismy vyjednávání o mzdách; 3. způsoby (formy) konkurence uvnitř soukromého sektoru i ve vztahu k subjektům veřejného sektoru; 4. charakter a role státu	instituce (v institucionálním pojetí, tj. např. legislativa, dále normy a vzorce chování) chápané jako struktury, resp. výsledek působení regulace a dále státu	rolí státu je vytvořit sociálně spravedlivou a ekonomicky udržitelnou regulaci, která odpovídá danému režimu akumulace
M. Piore, Ch. Sabel (1984), resp. A. J. Scott, (1988)	teorie flexibilní specializace, resp. flexibilní akumulace	(jedná se o aplikaci regulační teorie na období fordizmu a post-fordizmu) vertikální deintegrace výroby, ústup od masové výroby k malosériové	divergence	rozdíly v kulturním rámci pro organizaci výroby i pro chování podniků	re-skilling, externí úspory, aglomerční výhody, týmová práce	malé firmy v dřívě málo industrializovaných oblastech	stát má udržovat konkurenční prostředí, napomáhat restrukturalizaci
S. Brusco (1982), G. Becattini (1978)	teorie výrobního okrsku	základem prosperity regionu jsou kvalitní sociální, kulturní a institucionální struktury a nehierarchický systém organizace spolupráce malých firem	divergence	rozdíly v kulturním rámci pro organizaci výroby i pro chování podniků	networking (sítě důvěry, spolupráce i řízení), úspory z rozsahu i ze specializace, děba práce mezi firmami, vzájemná závislost, sdílení informací, inovace, eliminace manuálního dělení na manažery, adaptivní pracovní síla	síť malých firem a podpůrných institucí (výrobní asociace, exportní agentura apod.), adaptivní a inovativní pracovní síla	podpora vytváření společných institucí podporujících malé firmy
B. A. Lundvall (1992), M. P. Feldman, R. Florida (1994), A. Saxenian (1991)	teorie učících se regionů	konkurenceschopnost je založena na lepší schopnosti se dále učit	divergence	sociokulturní a institucionální rozdíly	existence pozitivních zpětných vazeb v oblasti učení, přejímání nových technologií a postupů, tržní i mimo-tržní výměna informací, existence technologické infrastruktury	firmy, instituce, regionální inovační systémy	podpora regionálních inovačních systémů (rozvoj vazeb např. mezi školami, samosprávou a firmami)

nekonzistentnosti (Phelps 1992), kdy nejsou rozlišovány externí úspory a aglomerační výhody⁴⁾ a jsou nesprávně aplikovány principy kumulativních mechanismů, případně mohou být odmítány jako celek (zejména z pozic ortodoxních marxistů). Kritizováno je také příliš úzké pojetí vzniku výrobních okrsků, neboť jejich vznik může být iniciován i jinými formami než spontánní spoluprací mnoha malých subjektů, např. vládními výdaji do strategických odvětví nebo i velkou nadnárodní firmou. Dílčí námitky se pak týkají podceňování „cen“, kterou byl úspěch ve výrobních okrscích často vykoupěn (nižší mzdy, delší a méně výhodná pracovní doba). Kritici se zpravidla shodují, že rozvoj založený na intenzivní spolupráci malých firem (byť podporovaných dalšími institucemi soukromého i veřejného sektoru) je možný spíše ve výjimečných případech.

V 90. letech se vynořilo značné množství prací, zaměřených na studium regionálních podmínek tvorby inovací a na studium mechanismů dynamické konkurenční výhody založené na zvláštní schopnosti regionálních subjektů se učit. Tento nový směr čerpal z diskuse o flexibilní specializaci a navázal jak na tradice švédské školy (např. Törnquist 1970), tak i kalifornské školy (např. Scott, Storper 1987). Vzhledem k tomu, že klíčovým prvkem těchto přístupů je přesvědčení, že hlavním faktorem rozvoje je schopnost učit se a současně, že učení a tvorba inovací není doménou izolovaných firem, ale celé sítě různých subjektů v regionu, bývá tento směr označován za teorii učících se regionů (*learning regions*), méně často pak jako koncept lokálního inovačního milieu. Zájem o tuto problematiku vrcholil ve druhé polovině 90. let a jedná se tak o zatím poslední teoretický koncept v rámci teorií regionálního vývoje.

Zastáncům teorie učících se regionů lze vytknout přílišné zdůrazňování významu lokálních vazeb a geografické blízkosti, která intenzivní a mnohdy nezbytně osobní kontakty umožňuje. Toto pojetí učících se regionů převládá např. v práci Feldman a Florida 1994 nebo Malmberg 1997. Empirické analýzy nicméně příliš intenzivní vazby k dalším lokálním subjektům nepotvrzují (viz např. McCann 1995). Vysvětlení tohoto rozporu lze spatřovat v příliš úzkém pojetí konceptu geografické blízkosti, chápané jako základní podmínka pro vzájemnou spolupráci. Hlavním důvodem pro vytváření shluků dynamických subjektů nemusí být potřeba jejich vzájemných vazeb, ale využívání specifických regionálních „zdrojů“, a to především vysoké sociokulturní kvality (tradice, entuziasmus, pozitivní očekávání, osobní motivace, společná vize, výrazné osobnosti). Právě tyto charakteristiky zůstávají i v době neustále rostoucí mobility informací, kapitálu i lidí do velké míry nemobilní. Geografická blízkost tedy nemusí být nutně výrazem intenzivních vzájemných vazeb, ale také společných potřeb, resp. společného vývoje k tvůrčímu prostředí. Na rozdíl od teorie výrobního okrsku, v případě učících se regionů nemusí nutně docházet k intenzivním vzájemným vazbám mezi firmami v regionu.

Základní rozdíl mezi teorií výrobního okrsku a teorií flexibilní specializace na jedné straně a teorií učících se regionů na straně druhé spočívá zejména v tom, že za hlavní aglomerační výhody jsou v prvním případě považovány úspory ze specializace, úspory transakčních nákladů apod., zatímco ve dru-

⁴⁾ Nerozlišování externích úspor a aglomeračních výhod je poměrně běžné. Scott a Storper (1987) na základě rozlišení mezi Weberovým a Marshallovým pojetím doporučují rozlišovat externí úspory (Marshall) a aglomerační výhody (Weber). Externí úspory jsou dosahovány dělbou práce (a nemusejí být indukovány regionálně), zatímco aglomerační výhody jsou dosahovány vzájemnou blízkostí subjektů, příp. infrastruktury v regionu. Externí úspory představují tedy širší pojem než aglomerační výhody.

hém případě je za hlavní aglomerační mechanismus považována zvláště silná schopnost akumulace znalostí v daném regionu a vytváření podmínek pro vznik nových (viz Malmberg a kol. 1996). Lze tedy říci, že se jedná o posun od aglomeračních výhod chápaných v úzkém ekonomickém smyslu k aglomeračním výhodám v oblasti socio-kulturní.

Teorie flexibilní specializace a méně často také teorie výrobního okrsku bývají spojovány s regulační teorií. Regulační teorie představuje levicovou reakci na ortodoxní marxisty tvrdící, že kapitalismus směřuje k sebedestrukci. Regulační teorii je proto možno řadit i mezi neomarxistické teorie. Regulační teorie chápe historii jako řetěz odlišných období, která se od sebe navzájem liší vztahy při výrobě a politickým a institucionálním kontextem, který výrobu koordinuje. Tato relativně dlouhá období stability jsou nazývána režimem akumulace. Každý režim akumulace (=období, kdy platí určitý model jednání) končí krizí, chápanou buď jako sociální otřes nebo stagnaci. Nový režim akumulace začíná vytvořením nových forem organizace výroby, doplněných odpovídajícím institucionálním rámcem. Příkladem takového období je např. fordismus a podle některých autorů od 70. let rodící se post-fordismus. Regulační teorie bývá některými autory používána jako teoretický rámec pro specifitější teorie jako je teorie výrobního okrsku a především teorie flexibilní specializace, resp. flexibilní akumulace.

4. Závěr

Žádná z výše uvedených teorií regionální vývoje nicméně nedokáže předpovědět budoucí vývoj, podle Schoenberger (1989) by to však ani nemělo být jejich cílem. Regionální vývoj (podobně jako vývoj společenský) není totiž a priori plně determinován a vždy bude závislý na aktivitě subjektů schopných „způsobit rozdíl“ (viz Sayer 1992). Výsledkem je velmi diverzifikovaná realita, která však není ani zcela náhodná ani nestrukturovaná (Schoenberger 1989). Smyslem teorií regionálního vývoje by mělo být zejména stanovení hierarchie rámců, procesů a subjektů, včetně míry jejich autonomie a vazeb.

Značný počet teorií regionálního vývoje je odvozen od ekonomických teorií (a ty do jisté míry problematiku zužují), výjimku v tomto směru představuje zejména soubor neo/post-marxistických teorií, které však rovněž nesou prvky ekonomického determinizmu. V mnoha teoriích regionálního vývoje se tak projevují snahy o exaktnost, příp. modelování nebo o nalezení přímých kauzálních řetězců, zatímco realita je podmíněna daleko složitěji, kdy např. dochází k proměně subjektů v objekty a naopak. Východiskem může být zarovnávatí problematiky regionálního vývoje do širšího hodnotícího rámce, který může být představován některými nemarxistickými přístupy v rámci sociálních věd. V sociologii je zřejmě nejvýznamnějším příkladem tohoto typu strukturační teorie A. Giddense (1984) snažící se o propojení voluntaristických a deterministických přístupů. V geografii pak teorie hierarchie reality (teorie sociálně-geografického systému) M. Hampla (1971, 1998). Diskuze těchto teorií však již představuje samostatné téma. Na rozdíl od názoru E. Schoenberger (1989) by však takto koncipované teorie regionálního vývoje měly aspirovat na predikci základních vývojových tendencí, včetně změn intenzity (příp. směru) působení jednotlivých mechanismů a faktorů, významu jednotlivých subjektů apod.

Příspěvek se snažil nastínit hodnotící systém a klasifikaci teorií regionálního vývoje a ukázat tak na existenci hlubších příčin rozdílů mezi jednotlivými

mi teoretickými školami regionálního vývoje než je pouhé přesvědčení o tendenci regionálního systému k rovnováze nebo nerovnováze. Jednotlivé teorie se liší pojetím rozvoje, chápáním rozdílů, vymezením hlavních subjektů a mechanismů regionálního vývoje i implikacemi pro (regionální) politiku.

Přestože výše uvedený přehled teorií a nástin jejich diskuse ukázal, že neexistuje žádná obecně přijímaná teorie regionálního vývoje, existují určité náznaky, které umožňují vznést domněnku, že v této oblasti vzniká nové paradigma. Nové paradigma se nachází pravděpodobně v průsečíku skupiny teorií, jako je flexibilní specializace, teorie výrobního okrsku, teorie učících se regionů a kulturní a behaviorální přístupy ke studiu organizace výroby a chování firem. Obecným rysem těchto teorií je odklon od koncepce exogenního rozvoje (představované koncepti rozvoje založené na daňových úlevách, dotacích, nízkých mzdách, transferu technologií, externích investicích apod.) k rozvoji endogennímu. Klíčovým prvkem endogenních přístupů k regionálnímu rozvoji je snaha o změnu atmosféry v regionu, posílení sebedůvěry, snaha vzbudit pozitivní očekávání, vytvořit partnerství vedoucí k aktivní adaptaci. Toto úsilí by mělo nastartovat zesilující mechanismy pozitivní zpětné vazby. Tyto teorie se tedy spíše než na organizačních a institucionálních formách a strukturách nutných pro dosažení rozvoje shodují na principech, resp. mechanismech. Můžeme tedy spekulovat, že vznikající (pravděpodobně eklektické) paradigma bude velmi zdůrazňovat roli a kvalitu lidského faktoru, včetně schopností a způsobu komunikace. Přesto lze říci, že se jedná „jen“ o další fázi v chápání klíčových subjektů a mechanismů regionálního vývoje, resp. doplnění o další faktor a nikoli o zformování nové „velké“ všeobecně přijímané teorie.

Všechny, jakkoli navzájem různé, endogenní teorie jsou implicitně přesvědčeny, že jednotlivá místa a regiony se navzájem liší a studium reálných míst a procesů je užitečnější než vytváření formálních matematických modelů a příklánější se, ve smyslu realistické nebo obecně post-strukturalistické filozofie vědy (viz např. Sayer 1992), spíše k intenzivnímu výzkumu než k výzkumu extenzivnímu. Že by byl dávný fyzicko-geografický determinizmus i pozdější kvantitativní vlna, kterou D. Massey (1984) nazvala korelačním determinizmem, vystřídána „determinizmem“ sociálně-geografickým či přímo „determinizmem“ kulturním?

Autor děkuje oběma recenzentům a dále Petru Dostálovi, Ludku Sýkorovi a Davidu Uhlířovi za cenné připomínky k dřívějším verzím tohoto příspěvku.

Literatura:

- AGLIETTA, M. (1979): A theory of capitalist regulation. New Left Books, London, 345 s.
- AMIN, A. (1989): Flexible specialization and small firms in Italy: myths and reality. *Antipode*, 21, č. 1, s. 13-34.
- ARMSTRONG, H., TAYLOR, J. (1985): *Regional Economics & Policy*. Philip Allan, London, 340 s.
- ARTHUR, W. B. (1988): Urban Systems and Historical Path Dependence. In: Ausubel, J., Herman, R. (eds): *Cities and Their Vital Systems*. National Academy Press, Washington, s. 85-97.
- BARRO, R., SALA i MARTIN, X. (1995): *Economic Growth*. McGraw Hill, New York, 256 s.
- BECATTINI, G. (1978): The development of light industry in Tuscany: An interpretation. *Economic notes*, 3, č. 2, s. 107-122.
- BENKO, G., B. (1994): Theory of regulation and territory: A historical view. In: Benko, G., B., Strohmayr, U. (eds): *Geography, History and Social Sciences*. Kluwer, Dordrecht, s. 193-210.

- BLAŽEK, J. (1993): Regionální vývoj a regionální politika: hlavní přístupy v zemích západní Evropy. In: Sýkora, L. (ed): Teoretické přístupy v současné geografii. Praha, s. 120-146.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v ČR v transformačním období, Geografie-Sborník ČGS, 101, č. 4, ČGS, Praha, s. 265-277.
- BORTS, G. H., STEIN, J. L. (1964): Economic Growth in a Free Market. Columbia University Press, New York, 235 s.
- BOUDEVILLE, J. R. (1966): Problems of Regional Economic Planning. Edinburg Univ. Press, Edinburg, 192 s.
- BOYER, R. (1990): Regulation School: A Critical Introduction. Columbia Univ. Press, New York, 150 s.
- BRUSCO, S. (1982): The Emilian model: productive decentralization and social integration. Cambridge Journal of Economics, 6, č. 2., s. 167-184.
- COOKE, P. (1983): Theories of Planning and Spatial Development. Hutchinson, London, 311 s.
- COOKE, P. (1989a): Locality theory and poverty of „spatial variation“ (A response to Duncan and Savage). Antipode, 21, č. 3, s. 261-273.
- COOKE, P. (1989b): Localities: the changing face of urban Britain. Unwin Hyman, London, 320 s.
- DAVID, P. A. (1985): Clio and the Economics of QWERTY. American Economic Review, 75, č. 2, s. 332-337.
- DOSTÁL, P. (1984): Regional policy and corporate organization forms, In: Smidt, M., Wever, E. (eds): A Profile of Dutch Economic Geography. Van Gorcum, Maastricht, s. 12-38.
- EMMANUEL, A. (1972): Unequal Exchange: A study of the Imperialism of Trade. Monthly Review Press, New York, 453 s.
- FELDMAN, M. P., FLORIDA, R. (1994): The geographical sources of innovation: technological infrastructure and product innovation in the USA. Annals of the Association of American Geographers, 84, č. 2., s. 210-229.
- FRANK, A. G.: (1978): Dependent Accumulation and Underdevelopment. Mamillan, London, 226 s.
- FRIEDMANN, J. (1972): A General Theory of Polarized Development. In: Hansen, N. M.: Growth Centres in Regional Economic Development. Free Press, New York, s. 82-107 (reprint práce z roku 1966).
- HAMPL, M. (1971): Teorie komplexity a diference svéta. Univerzita Karlova, Praha, 184 s.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 112 s.
- HARVEY, D. (1982): The Limits to Capital. Basil Blackwell, Oxford, 478 s.
- HIRSCHMAN, A. O. (1958): The Strategy of Economic Development. Yale Univ. Press, New Haven, 217 s.
- HOLLAND, S. (1976): Capital versus the Regions. Macmillan, London, 328 s.
- CHISHOLM, M. (1990): Regions in Recession and Resurgence. Unwin, London, 217 s.
- KRUGMAN, P. (1991): Geography and Trade. MIT Press, Cambridge, 142 s.
- LASSUEN, J. R. (1969): On Growth Poles. Urban Studies, 6, č. 2, s. 137-161.
- LIPIETZ, A. (1982): Towards Global Fordism? New Left Review, 13.2, s. 33-47.
- LUNDEVALL, B. A., ed (1992): National systems of innovation: Towards a theory of innovation and interactive learning. Pinter, London, s. 322.
- MALMBERG, A. (1997): Industrial geography: location and learning. Progress in Human Geography, 21., č. 4, s. 573-582.
- MALMBERG, A., SOLVELL, O., ZANDER, I. (1996): Spatial clustering, local accumulation of knowledge and firm competitiveness. Geografiska Annaler B, 78, č. 2, s. 85-97.
- MARKUSEN, A. (1985): Profit cycles, oligopoly and regional development. MIT Press, Cambridge, Mass., s. 357.
- MARTIN, R. (1998): The New „Geographical Turn“ in Economics: Some Critical Reflections. Cambridge Journal of Economics, (v tisku).
- MARTIN, R., SUNLAY, P. (1998): Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development. Economic Geography, 74, č. 3, s. 201-227.
- MASSEY, D. (1984): Spatial Divisions of Labour. MacMillan, London, 315 s.
- MASSEY, D. (1991): The political place of locality studies. Environ. and Planning A, 23, č. 2, s. 267-281.

- McCANN, P. (1995): Rethinking the economics of location and agglomeration. *Urban Studies*, 32, č. 4, s. 563-577.
- MYRDAL, G. (1957): *Economic Theory and Under-developed Regions*. Gerald Duckwords, London, 168 s.
- NORTH, D. C. (1955): Location Theory and Regional Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 63, č. 3, s. 243-258.
- PAVLÍNEK, P. (1993): Politicko-ekonomické přístupy v geografii. In: Sýkora, L. (ed): *Teoretické přístupy v současné geografii*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 42-63.
- PERROUX, F. (1950): Economic Space: Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64, č. 2, Harvard Univ., Mass., s. 89-104.
- PHELPS, N., A. (1992): External economies, agglomeration and flexible accumulation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 17, č. 1, s. 35-46.
- PIORE, M., SABEL, C. (1984): *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. Basic Books, New York, s. 324.
- PORTER, M. E. (1996): Competitive advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy. *International Regional Science Review*, 19, č. 1-2, s. 85-94.
- PRESTWICH, R., TAYLOR, P. (1990): *Introduction to Regional and Urban Policy in the United Kingdom*. Longman, London, 289 s.
- PYKE, F., SENGENBERGER, W. (1992): Industrial districts and local economic regeneration: Research and policy issues. In: Pyke, F., Sengenberger, W. (eds): *Industrial districts and local economic regeneration*. Int. Centre for Labour Studies, Geneva, s. 3 - 29.
- REBELO, S. (1991): Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 99, č. 3, s. 500-521.
- RICHARDSON, H. W. (1978): *Regional and urban economics*. Pitman, Londýn, 450 s.
- ROMER, P., M. (1986): Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94, č. 5, s. 1002-1037.
- ROSTOW, W. W. (1971): *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto*. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2. vyd., 253 s.
- SALA i MARTIN, X. X. (1996): The classical approach to convergence analysis. *The Economic Journal*, 106, červenec, s. 1019-1036.
- SAXENIAN, A. (1991): The origins and dynamics of production networks in Silicon Valley. *Research Policy*, 20, č. 3, s. 423-437.
- SAYER, A. (1991): Behind the locality debate: deconstructing geographys dualism. *Environment and planning A*, č. 1, s. 283-308.
- SAYER, A. (1992): *A Method in Social Science: A Realist Approach*. Routledge, 2. vyd. London, 313 s.
- SCOTT, A. J. (1998): Flexible production systems and regional development. *Int. journal of Urban and Regional Research*, 12, č. 2, s. 171-175.
- SCOTT, A. J., STORPER, M. (1987): High-technology industry and regional development: a theoretical critique and reconstruction. *International Social Science Journal*, 122, č. 2, s. 215-232.
- SCHOENBERGER, E. (1989): New models of regional change. In: Peet, R., Thrift, N. (eds): *New models in geography*, 1, Unwin Hyman, London, s. 115-141.
- SMITH, N. (1984): *Uneven Development (Nature, Capital and the Production of Space)*. Blackwell, 2. vyd., 1990, 219 s.
- SMITH, N. (1987): Dangers of empirical turn some comments on the CURS initiative. *Antipode*, 19, č. 1, s. 59-68.
- SOJA, E. (1987): Turnabout Is Fair Play: A Critical Reading of Ann Markusens Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development. *Urban Geography*, 8, č. 2, s. 180-185.
- TÖRNQUIST, G. (1970): Contact systems and regional development. *Lund Studies in Geography*, B, č. 35, 148 s.
- UHLÍŘ, D. (1996): Flexibilní specializace, flexibilní akumulace. *Geografie-Sborník ČGS*, 100, č. 2, ČGS, Praha, s. 115-121.
- VERNON, R. (1966): International investment and international trade in the product cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 80, č. 2, s. 190-207.

Summary

REGIONAL DEVELOPMENT THEORIES: A VICIOUS CIRCLE?

In the Czech Republic one can witness a recent upsurge of interest in regional development issues, stimulated by both sharply growing inter-regional disparities and the ambition to join the EU, where regional policy is a top priority. The concept of a new regional policy and new mechanisms of regional development is hindered by lack of understanding of recent progress in regional development theories in western literature. In order to stimulate interest and further research into regional development theories the articles provides a synopsis of regional development theories. The articles starts with an overview of the main periods of regional policy in Western Europe and attempts to establish their connection with the main regional development theories as well as with predominant thinking in social sciences (see table 1). On the basis of an extensive study of key theoretical literature, a comparative analysis of the main regional development theories is subsequently presented. Several basic parameters such as a general tendency of regional development towards an equilibrium or disequilibrium, the key agents and mechanisms of regional development and the implications for regional policy are identified in each theory. On the basis of the comparative analysis the regional development theories are classified into several groups (see tables 2-7). Each group of theories is briefly portrayed and discussed. It is argued that despite the recent advances in the regional development theory, symbolised by theoretical concepts like flexible specialisation, learning regions or even „new economic geography“, a new grand theory of regional development is still missing.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 30. 4. 1999

Lektorovali Martin Hampl a Alois Hynek